

Uitvoeringsplan

1. Programmaonderdeel: Dierenwelzijn en educatie

Programma: Welzijn van dieren
Titel: *Dierenwelzijn, hoe smakelijk is dat?*

2. Samenvatting programmaonderdeel:

Dierenwelzijn krijgt vanuit de maatschappij steeds meer aandacht. Afgelopen jaar heeft bijvoorbeeld het Voedingscentrum veel aandacht geschonken aan het thema voeding en dierenwelzijn. Hogeschool HAS Den Bosch wil met behulp van een educatief programma kinderen meer betrekken bij dit onderwerp. Kinderen zijn de toekomst, door op jonge leeftijd te starten met een juiste informatievoorziening over het welzijn van dieren, kan bewustzijn gecreëerd worden voor later.

Doelstelling van dit project is om kinderen bewust te maken van de herkomst van hun dagelijks eten, dierlijke producten in het bijzonder. Het project sluit aan op het succesvolle programma 'Smaaklessen', op dit moment zijn 1400 basisscholen gestart met het programma 'Smaaklessen'. Per basisschool nemen gemiddeld drie groepen deel, wat betekent dat er ongeveer 126.000 leerlingen kennis hebben gemaakt met de Smaaklessen. Dit project heeft de volgende doelen gesteld: "Smaaklessen wil leerlingen een positief gevoel geven bij voedsel. Vanuit dat gevoel wordt het interessanter om nieuwe producten en smaken te ontdekken. Een kind dat positief staat tegenover eten, wil er ook meer over weten! Smaaklessen hoopt dat kinderen zo, vanuit hun eigen interesse en nieuwsgierigheid, leren bewuste en gezonde voedselkeuzes te maken".

Een belangrijk onderdeel van voeding bestaat uit dierlijke producten. Om kinderen te laten ervaren waar voedsel vandaan komt en hoe bijvoorbeeld een pak melk tot stand komt, wordt dit project 'herkomst van voeding' ontwikkeld. Het project is opgericht om het onderwerp dierenwelzijn actief te integreren in het basisonderwijs. Kinderen worden bewust gemaakt van de herkomst van voedsel en de rol die dierenwelzijn hierin heeft. Dit wordt onder andere bereikt door kinderen te laten kennismaken met de verschillende houderijsystemen en de rol die dierenwelzijn hierin heeft.

Hogeschool HAS Den Bosch wil dit project in samenwerking met andere onderwijsinstellingen als WUR en Fontys Hogescholen (Pabo) en het bedrijfsleven zoals de Dierenbescherming en ZLTO vorm geven en zo het onderwerp dierenwelzijn op de kaart zetten binnen het basisonderwijs.

3. Aanvrager en samenwerkingsverband

- Aanvrager: L. van Erp en M. de Kort, Hogeschool HAS den Bosch, 's-Hertogenbosch
- Penvoerende instelling: Hogeschool HAS Den Bosch, 's-Hertogenbosch
- Andere onderwijsinstellingen en betrokken personen:
  - Fontys Hogescholen Pabo den Bosch: Dhr. Peter Smulders
  - Programma Smaaklessen, AFSG Wageningen Universiteit: mevr. Hante Meester, landelijk coördinator 'Smaaklessen'
  - Andere betrokken instellingen en personen:
  - Dierenbescherming Nederland: mevr. Linda Bakker
  - ZLTO: mevr. Lobke Coppens

Toegevoegde waarde instellingen in samenwerkingsverband:

Hogeschool HAS den Bosch en Fontys Pabo:

Fontys leidt docenten op voor het basisonderwijs. Zij bezitten kennis en vaardigheden op het gebied van lesmateriaalontwikkeling en zijn op de hoogte van de laatste ontwikkelingen binnen het basisonderwijs. Door de 'groene' kennis vanuit hogeschool HAS den Bosch te koppelen aan de didactische kennis en vaardigheden van Fontys wordt er een optimaal product samengesteld voor de doelgroep. Studenten vanuit beide opleidingen krijgen bovendien de kans mee te werken aan deze vorm van samenwerken en leren van elkaar disciplines.

Hogeschool HAS Den Bosch en Wageningen Universiteit

Vanuit Wageningen (WUR) zijn de smaaklessen ontwikkeld en worden de smaaklessen landelijk gecoördineerd. Een uitbreiding en verdieping van de smaaklessen met het thema dierenwelzijn en herkomst van dierlijke producten moet goed aansluiten op de bestaande smaaklessen. Het is daarom erg belangrijk dat Wageningen meedoet in het project. Zo kan gezorgd worden voor een naadloze aansluiting op de smaaklessen in vorm, stijl en inhoud en kan gebruikt gemaakt worden van de kennis en ervaring die in Wageningen aanwezig is omtrent de smaaklessen. Ook zal het netwerk van basisscholen gebruikt worden bij het uittesten van lessen, en de website van smaaklessen zal gebruikt worden voor de verspreiding van het lesmateriaal.

Hogeschool HAS Den Bosch en Dierenbescherming Nederland:

De Dierenbescherming is de grootste organisatie in Nederland die opkomt voor de belangen van alle dieren. De Dierenbescherming heeft een aantal projecten opgezet waarin de relatie tussen kinderen en dieren centraal staan, zoals 'Kids for Animals'. Voor de komende jaren heeft de Dierenbescherming zich onder andere tot doel gesteld meer aandacht te geven aan het welzijn van dieren in de productiesector. Door samenwerking met de Dierenbescherming ontstaat er een beter beeld van de maatschappelijke opvattingen die heersen en hoe dit project hier uiteindelijk op in kan spelen. Bovendien is er ervaring vanuit de Dierenbescherming met betrekking tot de benadering van kinderen en krijgt het project landelijke draagkracht.

Hogeschool HAS Den Bosch en ZLTO:

ZLTO beschikt als organisatie over kennis en ervaring van dierenwelzijn in de praktijk. Ofwel, zij weten hoe dierenwelzijn in de praktijk wordt toegepast en wat de gevolgen zijn voor bijvoorbeeld de productiewijze van dierlijke producten. Daarnaast is het een organisatie met veel contacten en leden, deze contacten kunnen ingezet worden om het project meer vorm te geven. Bijvoorbeeld bij het opzetten van praktijkgerichte onderwijsmodules.

4. Aanleiding en motivatie

Aanleiding voor dit project is de toenemende aandacht voor dierenwelzijn vanuit de maatschappij en overheid. 'De thema's dierenwelzijn en diergezondheid stonden het afgelopen jaar regelmatig in de maatschappelijke en politieke aandacht. Dat is positief, want het is belangrijk dat de samenleving meer inzicht krijgt in het welzijn van dieren en respect ontwikkelt voor dieren', aldus minister Verburg februari 2009 (Voortgangsrapportage Nota Dierenwelzijn en Nationale Agenda Diergezondheid). Binnen het thema dierenwelzijn vallen alle mogelijke dieren, waaronder gezelschapsdieren, productiedieren, dieren in het wild en hobbydieren. Op dit moment is de aandacht voor dierenwelzijn van bedrijven en onderwijsinstellingen nog relatief beperkt. Dit creëert kansen om als onderwijsinstelling in samenwerking met vooraanstaande bedrijven en organisaties als projecten te ontwikkelen. Met als centrale doel studenten kennis te laten maken met actuele thema's, zoals dierenwelzijn. Het geeft studenten de mogelijkheid om praktijkgerichte projecten uit te voeren en daarbij gebruik te maken van de nieuwste inzichten en technologieën. Dit vergroot de aantrekkelijkheid van het onderwijs. Daarnaast biedt dit de onderwijsinstelling mogelijkheden om studenten te laten ervaren hoe dierenwelzijn geïntegreerd kan worden in de samenleving, maar ook hen te laten inzien op welke wijzen kennis over dierenwelzijn gecommuniceerd kan worden. Denk hierbij aan projecten die toekomst gericht zijn en ook gebruik maken van de nieuwste technologieën. Door kinderen uit het basisonderwijs te laten beleven wat dierenwelzijn is (door bijvoorbeeld een webcam in een varkensstal te plaatsen), vormt dit een basis voor de toekomstige positie van dierenwelzijn in de Nederlandse samenleving. Dit project is om verschillende redenen gekoppeld aan een breed gedragen project als de 'Smaaklessen'. Eén van die redenen is het reeds opgebouwde netwerk contacten met basisscholen. Dit vergroot de kans op succes van het project 'welzijn, hoe smakelijk is dat?'. Het programma Welzijn van Dieren wil graag bijdragen aan een samenleving die kennis heeft van en belang hecht aan het welzijn van dieren. Zodat dieren door mensen met respect worden behandeld. Dit onderstreept nogmaals het belang om het begrip dierenwelzijn onder de aandacht te brengen bij kinderen en burgers.

5. Doelstelling en aard van het programmaonderdeel

Doelstelling

Het project heeft tot doel nieuwe doelgroepen te informeren over dierenwelzijn en de rol die dierenwelzijn heeft bij de totstandkoming van voedsel. Daarnaast biedt dit project studenten uit het agrarisch onderwijs de kans om projecten te ontwikkelen voor het thema dierenwelzijn. Door deze projecten af te stemmen op de behoefte van de doelgroep, leren studenten praktijkgericht denken en handelen. De directe link met de praktijk vergroot de aantrekkelijkheid van het onderwijs voor de studenten.

Dit programmaonderdeel kent enkele subdoelen:

1. Het in kaart brengen van de diverse mogelijkheden om kinderen te informeren over dierenwelzijn. Het resultaat hiervan kan worden toegepast in het lesprogramma voor kinderen van het basisonderwijs.
2. Het opstellen van een lesprogramma dierenwelzijn 'Herkomst van voedsel' door Hogeschool HAS Den Bosch welke gebruikt kunnen worden als onderdeel van de Smaaklessen. Dit lesprogramma geeft kinderen inzicht in de verschillende houderijsystemen en de rol die dierenwelzijn hierin heeft. Als voorbeeld kunnen de volgende ideeën worden geschetst: webcam in de stal, lesposters (herkomst melk) e.v.a.

KIGO Aanvraag Dierenwelzijn hoe smakelijk is dat?

Doelgroepen

1. Kinderen die deelnemen aan het basisonderwijs. Dat betekent dat de kinderen een leeftijd zullen hebben variërend van 4 tot ongeveer 12 jaar oud. Door samenwerking met de overige partners, wordt het een breed gedragen concept. Het biedt diverse organisaties kansen hun kennis over dierenwelzijn te laten aansluiten op de huidige onderwijs vormen.
2. Studenten uit het agrarisch onderwijs. Zij krijgen meer inzicht in het thema dierenwelzijn en ervaring in het overbrengen van deze kennis op de doelgroep. Waarbij geldt dat deze doelgroep 'eisen' stelt aan die informatievoorziening. De projecten kennen een praktijkgerichte benadering, om de studenten te laten zien wat er leeft. Dit vergroot de betrokkenheid van de studenten en daarmee de aantrekkelijkheid van het onderwijs.

Randvoorwaarden

Voor het opstellen van het lesprogramma en het in kaart brengen van de mogelijkheden om dit lesprogramma te integreren in het basisonderwijs zal overleg gepleegd worden tussen Hogeschool HAS Den Bosch en de diverse partners in het samenwerkingsverband. Aan de uitwerking en van het project zullen beide onderwijsinstellingen een belangrijke bijdrage leveren, bijvoorbeeld door de inzet van studenten.

Programmaonderdeel binnen de categorieën kenniscirculatie, systeemontwikkeling of onderwijsvernieuwing en één of meer van de thema's van de KIGO

Categorieën van KIGO 2009 (Is onderstaande nog correct?) waarbinnen dit programmaonderdeel valt:

1. Categorie Kenniscirculatie:
Hoofdthema Gezonde Voeding; diergezondheid, dierenwelzijn
2. Categorie Systeemontwikkeling
Praktijkgerichtheid
Instrumentatie onderwijs
3. Categorie Onderwijsvernieuwing
Leren in/uit de praktijk
Implementatiestrategie
Maatschappelijke rol groen onderwijs

Programmaonderdeel binnen het programma "Welzijn met dieren"

Dit is reeds toegelicht. Dit programma vindt daarnaast ook directe aansluiting op het programma Groene Kennis voor en door Burgers.

6. Beoogde resultaten

De beoogde resultaten van dit programmaonderdeel zijn:

1. Een inventarisatie van mogelijkheden om kennis over dierenwelzijn over te brengen op kinderen. Kinderen hebben hiervoor een eigen benadering nodig, die aansluit op de levenswijze die kinderen hedendaags hanteren. Enkel een folder of kleurplaat zal niet voldoen, het moet een beleving vormen. Waardoor de informatie een leven lang bij blijft.
2. Lesprogramma dierenwelzijn 'herkomst voedsel, denk hierbij aan de herkomst van vlees (kip, varken, koe etc.), melk, kaas, eieren etc. Dit lesprogramma kan geïntegreerd worden in het 'Smaaklessen programma', maar is door de basisonderwijsinstellingen ook als los programma uit te voeren.

KIGO Aanvraag Dierenwelzijn hoe smakelijk is dat?

3. Studenten uit het Agrarisch onderwijs leren hoe actuele thema's in lesprogramma's verwerkt worden en op welke wijze hierover informatie kan worden verspreid. Daarnaast leren ze samenwerken met andere studenten uit andere disciplines.

Bovenstaande resultaten worden opgeleverd door Hogeschool HAS Den Bosch, zij ontwikkelt deze in samenwerking met andere onderwijsinstellingen en de externe partners. De resultaten zijn voor iedere basisonderwijsinstelling in Nederland beschikbaar. Dit bevordert de kennisuitwisseling over dierenwelzijn in Nederland.

7. Beschrijving activiteiten

1. Projectmanagement;
Het projectmanagement wordt uitgevoerd door Hogeschool HAS Den Bosch. De inhoudelijk verantwoordelijke is L. van Erp.
2. Inventarisatie van de mogelijkheden betreffende kennisoverdracht dierenwelzijn op de doelgroep kinderen; Deze inventarisatie wordt uitgevoerd door HBO-studenten van Hogeschool HAS Den Bosch in samenwerking met studenten van Pabo. Hiervoor zullen studenten interviews met leerkrachten/docenten houden die nu al aan Smaaklessen deelnemen om te bepalen welke behoefte er aan dit onderwerp is en in welke vakken dit eventueel al aan de orde komt. Ook zal er gekeken worden naar interesses van de kinderen, en bij welke methodes dit behalve Smaaklessen aan kan haken. Via Wageningen Universiteit worden basisscholen benaderd die deel hebben genomen aan de Smaaklessen.
3. Opstellen van een lijst met mogelijke ideeën om op een aantrekkelijke, passende manier kennis over dierenwelzijn over te brengen op kinderen met als thema 'herkomst voedsel'.
4. In overleg met partners bepalen welke mogelijkheden uitgewerkt worden.
5. Uitwerken van deze mogelijkheden door Hogeschool HAS Den Bosch.
6. Het screenen en uniformeren van de uitgewerkte mogelijkheden kennisoverdracht dierenwelzijn door de partners.
7. Aanpassen mogelijkheden kennisoverdracht dierenwelzijn door HBO-studenten van Hogeschool HAS Den Bosch.
8. Ontwikkeling lesprogramma dierenwelzijn;
Het lesprogramma dierenwelzijn wordt ontwikkeld door HBO-studenten van Hogeschool HAS Den Bosch en studenten van de Pabo.
9. Het screenen en uniformeren van het lesprogramma dierenwelzijn door de partners.
10. Pilot test programma op een aantal basisscholen.
11. Evaluatie van de pilot door Hogeschool HAS Den Bosch en Pabo en bespreken met de projectpartners.
12. Aanpassen lesprogramma dierenwelzijn door HBO-studenten Hogeschool HAS Den Bosch en Pabo.
13. Tussenevaluaties; Op meerdere momenten in het project zal een korte tussenrapportage opgesteld worden. Hierin wordt de voortgang van het project, de resultaten tot dan toe, en de activiteiten/planning beschreven.
14. Eindevaluatie; Aan het einde van het project zal een eindevaluatie worden opgesteld. Welke resultaten zijn behaald en hoe kijkt de projectleiding hierop terug.

8. Activiteitenplan en organisatie

Looptijd	Activiteit	Verantwoordelijk	Personele bezetting (in uren)
Sep09-sep10	Ad.1. Projectmanagement	Hogeschool HAS Den Bosch	300
Sep09	Ad.2. Inventarisatie mogelijkheden	Hogeschool HAS Den Bosch Fontys Pabo Dierenbescherming ZLTO WUR	100 20 20 20 20
Sep09-okt09	Ad.3. Opstellen lijst	Hogeschool HAS Den Bosch	40
Okt09	Ad.13. Tussenevaluatie	Hogeschool HAS Den Bosch Fontys Pabo	10 10
Okt-Nov09	Ad.4. Welke uitwerken?	Hogeschool HAS Den Bosch Fontys Pabo	20 20
Nov09	Ad.5. Uitwerken mogelijkheden	Hogeschool HAS Den Bosch	60
Nov09	Ad.6. Evalueren uitgewerkte mogelijkheden	Hogeschool HAS Den Bosch Fontys Pabo Dierenbescherming ZLTO WUR	20 20 20 10 20
Nov09-Dec09	Ad.7. Aanpassen n.a.v. evaluatie	Hogeschool HAS Den Bosch	40
Dec09-Feb10	Ad.8. Ontwikkeling lesprogramma (diverse onderdelen)	Hogeschool HAS Den Bosch Fontys Pabo WUR Dierenbescherming	100 100 20 20
Feb10	Ad.13. Tussenevaluatie	Hogeschool HAS Den Bosch Fontys Pabo	10 10
Feb10	Ad.9. Screenen	Dierenbescherming WUR	20 20
Mrt10-mei10	Ad. 10 Pilot.	Hogeschool HAS den Bosch	80
Mei10	Ad.11 Evaluatie	Hogeschool HAS den Bosch Fontys Pabo WUR Dierenbescherming ZLTO	20 20 20 20 20
Mei10-jun10	Ad.12. Aanpassen lesprogramma	Hogeschool HAS Den Bosch	60
Jun10	Ad.14 Eindevaluatie	Hogeschool HAS Den Bosch	40

KIGO Aanvraag Dierenwelzijn hoe smakelijk is dat?

9. Begroting en liquiditeitsplan

(het aantal uren in bovenstaande tabel zijn overgenomen uit de tabel in hoofdstuk 8)